

Szent István Terv — Batthyány Projekt II. Varga Károly

Ez a hasonlat jelzi, hogy milyen feladathoz érkeztünk most: „A fa jellegzetes ágfogai után a fához tartozó gally tüzetesebb szemügyre vételéhez.” Emlékeztetőül: dolgozatunknak az volt a menedzsmenttudományból átkölcsönzött kiindulása, hogy ha már létünkben — múltunkban-jelenünkben — adva van egy „implicit nemzetstratégia” (objektív folyamat), amelyből deriváljuk az explicit nemzetpolitikát (az elkezdődött jövőben Szent István Tervként), akkor e feladathoz az ezt megalapozó Batthyány Projekt számára is adekvát stratégiát kell kialakítanunk.

(A Szent István Tervhez adekvát Batthyány Projektről. Milyen projekt típus alkalmas az objektív stratégiai folyamat monitorozására?) Miután eddigi két fejezetünkben elmondunk néhány dolgot a makroléptékű reálszféra implicit nemzetstratégiájáról (általánosságban a bevezető stratégiatani tömörítvényünkben, specifikusabban pedig az ezeréves Kárpát-medencei magyarság történelmi-földrajzi egységére és jelentörténelmi-szociológiai „stratégiai folyamatára” alkalmazva, amelyből eredeztetni és amelybe visszacsatolni javasoltuk a Szent István Terv nemzetstratégiai jövőképét, mint egyfajta explicit nemzetpolitika alapját), végre itt állunk a legkonkrétabb feladatunk küszöbénél: megalkotni konferenciamegbeszélés céljára ennek a mikroléptékű projektstratégiának legalább egyik változatát.

Nos, ha alapul vesszük a stratégiatudomány élő klasszikusának, Mintzbergnek az előző részben idézett fő üzenetét, s ténynek vesszük, hogy megrendelők, a polgári kormány miniszterelnöke olyan vezető, „akinek víziója van, s másokban is észre tudja venni a víziót és kölcsönözni tudja tőlük”, akkor vigyáznunk kell arra, hogy mi magunk is erre az általa bennünk meglátott tudományos ihletettségre és alkotóerőre optimalizáljunk, amely történelmi jelentőségű stratégia megalapozásában vehet részt.

Ha tehát valaki felteszi a kérdést: „Mi is az a Szent István Terv?”, a válaszok elhelyezhetők egy olyan kontinuumon, amelynek egyik sarokpontja az az erős beszabályozás, amelyről Mintzberg eltanácsol bennünket, a másik pedig egy kissé már idealizált, közös erővel nagy koncepciót vajúzó-szülő vállalkozás. E két „sarkos” választípus — amelyeket stílszerűen „attraktorok”-nak is tekinthetünk (közöttük több fokozati átmenettel) — két eltérő output-típusban realizálódhat. Az egyik egy fehérkönyv, a másik egy valamivel terjedelmesebb konferenciadokumentáció, amelynek egy akciókutatási folyamatot kell elindítania. Kutatóként nyilván inkább a második output-típussal rokonszenvezünk.

Am néhány szóval ki kell még térünk arra, mit jelent az implicit explikálása itt, a mikroszférán belül. Az e kérdésre adandó nem triviális válaszunk abból a körülményből adódik, hogy amikor a Szent István Terv kialakítására vállalkozunk, első lépésben voltaképp kutatásra, pontosabban egy akciókutatási projekt felállítására és működtetésére kell gondolnunk. Innentől kezdve „az implicit explikálása” már magától adódik. A kutatás ugyanis a mi felfogásunkban par excellence a latens struktúra elemzése: az amorf jelenség-halmazból (amely már esetleg eljutott akár az adatokkal való leírásig is) „ki kell fejteni” azt az értelmes „mintázat”-ot, amely választ kínál a már szintén előbb explicit módon megfogalmazott problémafelvetésekre.

(Korszerű jövőkutatási metodikai kínálat valós választás nélkül) A „Milyen projektet akarunk?” kérdés metodológiai megválaszolásához az eddig konzultált szakirodalomból legalább három kínálatból választhatunk, ahol csak arra kell figyelni, hogy „a kezünkben tartott faág körismintázatú legyen, ha körisfa áll a háttérben”, illetve „ezüstfenyő-mintázatú, ha adventi időszakban járunk”. Az első kettőt a kaoszelmélet vívmányait alkalmazó

jövőkutatóktól (Hideg, 1995; Nováky 2001), a harmadikat a stratégiaelméletek áttekintéséből (Szintay, 2001) vesszük.

Ami a jövőkutatók kínálatát illeti, itt Hideg Éva visszanyúl a jövőkutatás nemzetközi történetében a XX. század első harmadáig, Nováky Erzsébet viszont a század utolsó harmadának hazai jövőkutatásait tárja elénk. Hideg áttekintése onnantól kezdve érdekes számunkra, amikortól a hagyományos irányzat végét és az új kezdetét rögzíti. Ez a még hagyományos térfelel

„a negatív visszacsatolások működési mechanizmusának általánosítása alapján a kultúra és az értékek valóságformáló szerepét hangsúlyozza, s a jövő új minőségének, új egyensúlyi állapotainak feltárását állítja előrejelezéseinek középpontjába”;

a paradigmaváltáshoz tartozó térfelet pedig

„valóban már a kaószszempont gyors eluralkodása jelentette, vagyis annak felfedezése és általános belátása, hogy a kaotikus rendszerek mozgása nem az egyensúlyi állapot felé tart, hanem az egyensúlytalanság felé; illetve ennek az új modellnek az általános evolúciós elmélettel való kombinációja”.

Hideg leírásában a László Ervintől (1988, 1991) idézett mozzanatot érezzük a Batthyány Projekt számára a legfontosabbnak:

„A társadalom önfejlődését beindító mechanizmusokra az értékek, funkciójukból adódóan, érzékenyen reagálnak. Megindul eróziójuk és újrafogalmazásuk, az új szükségletek felismerése. Az erősödő fluktuáció bifurkációs mechanizmusokat gerjesztve a periféria értékeit, szükségleteit és csoportjait domináns társadalmi pozícióba emelheti akkor, ha a fluktuációt csökkentő mechanizmusok — a negatív visszacsatolások — képtelenek a változások megfékezésére. Ez az időszak az úgynevezett kritikus korszak, mert többféle lehetőséget, lehetséges társadalmi jövőt hoz felszínre, s rendkívül bizonytalaná válik az, hogy melyik lehetséges jövő formálja majd át a társadalmat.”

Nos, arra a kérdésre, hogy „Milyen projektet akarunk?”, ebből a kínálatból ezt a két utóbbi fejleményt emeljük ki: tehát egyfelől az értékszempont érvényesítését, másfelől azt, hogy a projekt mikrostratégiájának eleve a többféle lehetőségek szempontját, a különféle forgatókönyvek metodológiáját kell kötelezően érvényesítenie. Az elsőből — számunkra örömteli — ajánlat, a másodikból — minden komoly jövőképformáló vállalkozás számára érvényes — szigorú kötelezettség fakad.

Áttérve a másik jövőkép-kutató, Nováky Erzsébet szakmai kínálatára, ő viszont, mint jeleztük, arról számol be, hogy a hazai jövőkutatók eddig három nagy távlatú, komplex jövőképet készítettek, amelyek nem kerülhetők meg a Szent István Terv csíráját adó Batthyány Projekt jövőkép-felvezetői számára sem. Ezek:

- a) az 1970-es évek elején az egy főre jutó nettó nemzeti termék szempontját véve alapul top down metodikával,
- b) az 1980-as évek közepén már az egyén alapszükségeiből kiindulva bottom up módszertannal; s
- c) az 1990-es évektől egy olyan metodológiával, amely kombinált top down és bottom up közelítésnek tekinthető, de ez az átfogó tulajdonsága csak következménye annak, hogy ez a „jövővállalás” a „komplex értelemben vett instabilitás” körülményei között, ennek a helyzetnek alapulvételével, vagyis a kaósztudomány módszertani vívmányainak kötelező alkalmazásával történt.

Itt voltaképp nincs is választásunk. Az az instabilitás, amelyet a globális paradigmaváltási folyamat elmélyülésével egyén és társadalom megrázkódtató élménysorozatában nap nap után már mi magunk is átélünk („hétköznapi értelemben vett kaósz”), egyértelművé teszi, hogy a Batthyány Projektnek is minél több elemében követnie kell a harmadik metodikát.

Elkerülhetetlen, hogy felemelkedjünk a kaószelméleti közelítés szintjére, mert ez az egyetlen adekvát mikroléptékű megfelelője a Kárpát-medencei magyar nemzet Mintzberg fogalmi

készletével leírni próbált, meglepetésekkel teli, változékony makrostratégiai folyamatának. Ez pedig azt az (egyébként a józan ész által is diktált) eljárást implicálja, hogy alapvonalában az olyan munkákat kell folytatnunk, mint amilyeneket a „jövőkutatást a káoszelmélettel megújító” kutató közösségek az utóbbi évtizedekben végeznek, illetve amilyeneknek impozáns seregszemléjével a millennium tiszteletére rendezett konferencia kötetében (Magyarország nemzeti stratégiája 2020-ig) — az ő „holnapután faggató” beszámolójuk mellett — ezzel rangban vetélkedő írásokban találkozunk.

(Valós választás a stratégiai kínálatból) Ám nézzük a másik, a menedzsmenttudományi kínálatot! A már említett, következő, kéznél levő hazai áttekintésünk, Szintay István Stratégiai menedzsment című könyvének fejezete (amely a nemzetközi szakirodalomból jól ismert kulcsszerzőket közvetíti) hét stratégiaelméletet mutat be, amelyek között megkereshetjük, hogy melyik felelhet meg legjobban tanulmányunk célkitűzésének, vagyis az „implicit nemzetstratégiából explicit nemzetpolitikát” kinyerni szándékozó projekt kialakításának. A hét stratégiai elmélet a következő:

- a) az erőforrást alapul vevő,
- b) a kompetenciából kiinduló,
- c) a hazai pálya és a nemzetek kompetitív előnyére építés,
- d) a stratégiai csoportok elmélete,
- e) a kognitív referenciacsoportok elmélete,
- f) a hálózati stratégiai elmélet,
- g) a stratégiai vízió, stratégiai célkitűzések elmélete.

Az előző, jövőkutatási merítési lehetőségektől eltérően (ahol a mikroprojekt típusának választását problémátlanná tette egyfelől a nemzetközi tudományfejlődési trendben elért legkiforrottabb paradigma vonzóereje, másfelől — az ezzel gyakorlatilag egybevágó — hazai tapasztalat logikája), itt a nemzetközi stratégia koncepciókat szemlélő hetes kínálatból valódi választási lehetőségünk adódik. De vajon milyen alapon lehet választanunk és adaptálnunk közülük egy projektünket célirányba szervező mikrostratégiát? Itt mindenekelőtt abban kell állást foglalnunk, hogy maga a Batthyány Projekt a nagy, amorf nemzetstratégiai tematikából milyen témára fókuszáljon, de másodjára már rögtön abban is, hogy miként szervezzük meg az e céltémával való foglalkozást.

Ami az elsőt illeti, ez már eldöntött a Szent István Terv-i feladatra való felkéréskor, illetve ennek elfogadásával: jövőkép kialakítására, stratégiai vízió felvázolására, vagyis a hetedik stratégiaelméleti irány művelésére vállalkoztunk. Hogy egyébként ennek égisze alatt is tanácsos lesz megvizsgálnunk például a meglévő hazai erőforrások, illetve az adott vagy fejleszhető magyar kompetencia szempontjait is — így a nemzetstratégia makroszférájában —, ez triviális. Az erőforrás és kompetencia kérdése viszont meghatározóként sokkal inkább a projekt mikrokozmoszában merül fel.

A Szintay-áttekintésben hozott egyéb stratégiai irányzatoknak a projektben való követése, illetve hasznosítása szintén oszcillál a két említett választási alap között, s eltérő mértékben kapcsolódik a makroszférában tanulmányozandó témákhoz, illetőleg a projekt logisztikájához. A harmadik helyen említett stratégiaelméleti irányzat például, „a hazai pálya és a nemzetek kompetitív előnyére építő felfogás” egyaránt tekintetbe veendő mint a makroszféri adottságok elemzésének feladata és mint a projekt kutató-tanácskozó mikrokozmoszában önszervezési szempontja. Egyfelől ugyanis elég közelről megfigyelni látszik a makrostratégiai fejezetünkben hangsúlyt kapott kompetitív szempontkötegnak (Kisantant, státustörvény), de másfelől — adott politikai és tudományirányítási körülmények folytán — fontosságot nyerhet a projekt mikrostratégiai szerveződésében és munkájában is.

A többi listázott stratégiaelméleti irányzatot pillanatnyilag nem érezzük közvetlenül

relevánsnak a Szent István Tervet tudományosan megalapozó projekt (ezen belül a menedzsmenttudományi közelítést alkalmazó, vagyis az implicit nemzetstratégiából explicit nemzetpolitikai célokat deriváló, szociológiai szempontú akciókutatás) megszervezéséhez és vezérléséhez.

(A történelmi-polgári versus poszt szocialista Magyarország „attraktormedencéi”. Forгатókönyvek a politika célkeresésében) „1956-ban soha el nem felejthető saját élményem volt arról, hogy a kaotikus mozgalom mennyire meghatározóvá tud válni — írja az idézett káoszelméletijövő-kutató team pszichiáter tagja. — Ezt máig sem érti mindenki. Logikusabbnak látják egy-egy külső ok feltevését: »Megszervezték a nyugati hatalmak« vagy »A szovjet titkosszolgálat akarta elkülöníteni a megbízhatatlanokat, s provokált zavargásokat«. Akik benne voltunk, tudjuk, hogy minden szervezés nélkül kialakult. Kaotikus volt, s ez nem volt baj. Tapasztaltuk, hogy a káosz kedvez a spontán akciók kialakulásának. A gyors társadalmi változás sokak gondolkodását is nyitottabbá teszi. Ennek sok előnye van a renndhez ragaszkodó bürokraták gondolkodásához viszonyítva. A forradalmi káosszal szembeni fő vád szükségyszerűnek tartott erőszakossága, (holott) az erőszakot rendszerint azok kezdeményezik, akik a volt rendet akarják visszaállítani, vagy néha a forradalom győzelme után a hatalmat megszerző új, erőszakos rendcsinálók, mint Napóleon, Lenin vagy Sztálin és társaik.”

1956 tehát előrejelezhetetlen volt, ha úgy tetszik, tényleg „kaotikus” (kreatív értelemben kaotikus!). De mi van ezzel az előrejelezhetetlenséggel? A káoszelmélet matematikájának művelői a kaotikus viselkedésért az illető rendszerek nemlineáris természetét teszik felelőssé. „Ha a nemlineáris rendszerek viselkedését leíró differencia- és differenciálegyenletekben az egyensúlyi pont instabillá válik, akkor a korábbi egyetlen egyensúlyi pont két különböző egyensúlyba válik szét (két további fixpont jelenik meg): kialakul a két ágra hasadás, a bifurkáció jelensége. A rendszer két, egymástól lényegesen eltérő állapotú viselkedési formát vehet fel. ... Az előrejelezhetetlenség tehát az instabilitásban gyökerezik. Kaotikus mozgás során instabil állapotok között mozog a rendszer.”

A nemlinearitás miatt hosszabb távra nem számítható ki, hogy mikor, hol jelenik meg egy olyan „attraktor”, amelynek hatására a különböző rendszerek (felhők, állatpopulációk, tőzserésvény-árfolyamok) „megbokrosodnak”, s valamelyik paraméterük kis változása nemhogy lecsillapodna, hanem — a divatos szlogen szerint —: „Egy pekingi pillangó szárnycsapásából New Yorkban hatalmas viharrendszer támad.” Néhány felvetés a „különös attraktorok” tanának hazai jelentörténeti alkalmazásáról, például arról, hogy a jelenre és a közeljövőre befolyást gyakorló karizmahordozók között talán kitüntetett hely illetheti meg a polgárország-félnek a Nagy Imre-temetésen elmondott beszédével fölsistergett és a kaotikus bizonytalanságban organikus kormányzással jövőt kezdett „attraktorát”.

„Minden attraktornak megvan a maga medencéje, mint a folyónak a maga vízgyűjtő területe, s minden medencének megvan a maga határa. ... A fraktális medencehatárokat mindig a nemkaotikus végállapotba eljutni képes rendszerekben vizsgálták a kutatók, s az érdekelte őket, hogy vajon melyik végállapotba kerül majd a rendszer. ... James Yorke például egy képzeletbeli flipper játékautomata gondolatát vetette fel, ahol a golyónak a két lejtő valamelyikén kell távoznia. ... Képzeld el, hogy a gép olyan felépítésű, hogy ha csak kicsit húzzuk ki a fogantyút, akkor a golyó mindig a jobb oldali lejtőn gurul ki, ha meg nagyon kihúzzuk, akkor a bal oldalán. A köztes hosszakon bonyolulttá válik a rendszer viselkedése: a golyó a maga szokásos, erőteljes, zajos és szeszélyes módján ide-oda pattog az ütközők között, mielőtt az egyik vagy a másik kijáratot választaná” (Gleick, i. m. 262. l.).

Mert tényleg el lehet gondolkozni a kérdésen: ha az implicit nemzetstratégia egy-egy szakaszkedző állapotára ennyire érzékeny rendszerben döntő körülmény az, hogy történetesen

akadt-e egy Álmosfia Árpád vagy egy Árpád-házi Szent István, vagy nem akadt, akkor a XXI. század elején vajon csakugyan nem úgy vetődik-e fel a legfontosabb kérdés, hogy van-e olyan karizmatikus, az egész nemzet számára végül is elfogadható vezérszemélyiségünk — egy visszatérő Charles De Gaulle-unk —, aki majd élni tud a közös Európában megvalósítható nemzetegyesítés történelmi alkalmával? Vajon valójában nem azon az oldalon fog-e megnyílni a jövő, ahol ilyen személyiség terem? Amihez képest nem fog-e másodlagossá válni egy-egy pillanatnyilag egetverően fontosnak érzett tényező?

Ezek, persze, csak kérdések, nem többek, de a káoszelmélet „különös attraktorok” teorémájában (amelyre Henry Mintzberg „emergent strategy”-tana adott jó felkészítést a szivárgó érből rohanó folyóvá dagadó patak metaforájával) fel kell figyelni arra, hogy hirtelen fellépő, nem várt jelenség, tényező, személyiség, gondolat – netán épp a XI. századot megnyitó Szent Istvánról elnevezett terv a XXI. század nyitányaként? — a „különös attraktorok” különös logikája (matematikája) alapján sodró erejűvé fokozódhat.

(Az „attraktormedencék”-ről) A 2002. áprilisi választások második fordulójának estjén a televízió nyilvánossága előtt a Magyar Gallup Intézet képviselőjétől elhangzott egy országos felmérési adat, amelynek sem az ujjongó, sem a lesújtott országfél nem szentelt érdeméhez méltó figyelmet. Pedig ez adta meg a majdnem hajszálra felénél vágott szavazó népesség bizonyítottan legdöntőbb váltóállítást. Az összefüggést felszínre hozó Gallup-kutatók maguk is elcsodálkoztak a tiszta, egyértelmű eredményadaton.

Nos, 2002 áprilisában ezt a legvégső voksolási „prediktor”-t a Gallup-kérdőívnek egy olyan tételpárosa hozta felszínre, hogy valaki a Kádár-rendszert tartja-e jónak vagy legalább elviselhetőnek, vagy a Horthy-rendszert, s melyiket mennyire. Az 1945 előtti éra elfogadásának már egészen enyhe foka is (mint például az Antall Józsefé, aki a Horthy-rezsim ellenzékének örököséként vállalta a folyamatosságot a történelmi Magyarországgal, szemben azzal a Révai-féle vonallal, amely csak egy preparált „tudsocok” magyar történelemmel és kultúrával tudott megbékélni) a polgári politika támogatására hajlamosított, míg az 1948-as „fordulat éve” óta tartó (1956-ban egy pillanatra megszakított, majd egy vérengző szakasz után lassan modus vivendire kényszerített) hazai szovjet paradicsom nyugati eladósodásból vidámított fázisának elfogadása viszont — szignifikáns valószínűséggel — MSZP–SZDSZ–Munkáspárti szavazásra „predesztinálta” a választókat. Elemi politikatudományi logika — ám a káosztudomány itt használt fogalmi eszközeivel is jól leírható —, hogy esetünkben egy markáns „attraktorpáros” által képezett két „attraktormedencével”: az elmúlt fél évszázadhoz versus a történelmi Magyarország egészéhez való kötődéssel van dolgunk.

Ám ennek az országosan reprezentatív adatnak az értelmezésében súlyos problémák adódnak. Fentebb már utaltunk a magyar történelem utóbbi évszázadai értékelésében koncepciókat kialakító szerzők között Nemeskürty Istvánra, aki Mi történt velünk? című új könyvében azzal döbbsített meg, ahogy az elszalasztott történelmi lehetőségeink rajzolatában helyes irányt mutató par excellence vezéregyéniségként azt a Tisza Istvánt jelöli meg, akit a kor másik nagy alakja, Ady Endre csak „geszti bolond”-nak nevezett. Felvetettük, hogy ennek a polarizációnak a gondolati és érzelmi megemésztésére Nemeskürty talán azért nem vállalkozott, mert ezt a szembeállítást már nem tudta volna végigelemezni a Tisza-apoteózis pátozának megtörése nélkül. Holott — mutattunk rá — itt kezdődne a történetfilozófiai kérdés könyörtelen aktualizálása: a többoldalú, ellentétes közelítésekkel is számoló, reális, felelős számvetés. Valamiben csak igaza lehetett Ady Endrének is. Talán hátrébról kellett volna kezdeni az elemzést, hogy ezt is észrevegyük.

Nos, ezt a kibogozhatatlannak tetsző csomót a 2002-es választások még feszesebbre húzták. Ha ugyanis a 2002. áprilisi és októberi választásokon vesztesek a győztes ellenoldali

országterfél politikai elitjétől nem fogadják el, hogy a saját égisze alatt pacifikálja az értékonzervatív országterfél polgárait, akkor emez oldalon vajon mi az elképzelés ennek a pacifikálásnak a világnézeti-politikai pendant-járól? Magyarán: a konzervatív-polgári oldalról lehet-e pacifikálni egy szocialista-balliberális országterfelet? Vajon bármelyik attraktormedencébe bele lehet-e csatornázni a másikat? Ha igen, ha nem, ezeket a változatokat hogyan kell elképzelnünk?

Ugyanis az a bizonyos „alapozódni kezdett »neo-neobarokk« Magyarország”, amely a millenniumi katonai stratégia (Nemeskürty) által megtervezett és levezényelt, országra szóló megünneplésével a Szent István halálának 900. évfordulójára rendezett Eucharisztikus Világkongresszus mozgósító erejét is megközelítette, kétségkívül átmelegítette a szívét annak a korosztálynak, amely a Széchenyi–Kossuth-vitában Szekfű Gyula „hüvös igazságtevése” nyomán már diákkorában (közülük egy meghatározó hányad: szerzetes-gimnáziumi cserkész korában) a Hídember eszmeiségére esküdött fel. De ennek az eszmerendszernek az átmentése a mai és holnapi ifjúság lelkevilágába távlatilag nyilván csak csonkán sikerülhetett volna, mivel ide már az a Németh László-i, Bibó István-i vonal is beletorkollott, amely a neobarokk katolikus orientációt „alapjaiban hamis realizmus”-nak érezte, s inkább az apostoli eredetüként átörökölt hatalom cromwelli-kossuthi detronizálásából fakadó össznépi újjászületésből, egy szekularizált baloldali humanizmustól várta az egészséges magyar jövőt. Egy olyan „világnézeti és politikai ökumené” hatalmas feladatára tehát, amely nem akarja belegyömöszölni az egész (vagy akár csak a jobboldali, de itt sem homogén) Magyarországot ennek „széchenyis-szekfűgyulás-nemeskürty” felébe, valóban nem volt még elég erős az Orbán Viktor vezette értékonzervatív tábor. Ezt jó, hogy éppen ő nyilatkoztatta ki. De akkor valóban újra kell gondolni ideológiai alapjainkat, mert „ha nem tanulunk hibáinkból, akkor — szintén Orbán szavával — nem volt érdemes elkövetnünk őket”.

(Forgatókönyvek) Miután az eddigiekben elegendő evidenciát gyűjtöttünk arról, hogy a jövő csak alternatív forgatókönyvekben vizualizálható, érdekesebb részleteiben felvillantunk egy, a Vallásosság-szindróma és polgári társadalom (1999) című könyvünkben már tárgyalt EU-forgatókönyvet, illetve egy, az említett millenniumi kötetben (is) szereplő hazai scenáriót, a Varga Csabáét. Természetesen nem azért, hogy csökkentsük a kedvet új forgatókönyvek megírására, de mindenképp két óvással:

- Az új forgatókönyvek kialakításánál is illik vigyázni arra, hogy ezek szakmailag ne maradjanak el a már forgalomban levőktől (például azzal, ha a prognosztika gyermekcipős korszakából hoznánk ide korszerű módszerekkel nem élő spekulációkat).
- Jövőképünk alternatíváit próbáljuk meg empirikusan valószínűsíteni, akár közvetlenül releváns adatstruktúrák mintázataival, akár teherbíró empirikus traverzek nomologikus hálózatában elhelyezve és megszilárdítva.

A magunk részéről mindkét követelménynek a mostanit követő fejezetünkben felvázolandó akciókutatási metodológiával próbálunk majd eleget tenni a Batthyány Projekt egy későbbi fázisában. De illusztrációként lássuk ezeknek az EU-megbízásból, illetve millenniumi rálátásból készült scenárióknak néhány elemét. A 2010-ig szóló hat EU-forgatókönyvből az első öt a következő:

- 1) Győztes piacok.
- 2). Száz virág.
- 3) A felelőségekben való részesedés.
- 4) Kreatív társadalmak.
- 5) Viharos szomszédágok.

A 6) pedig az, hogy 2010-ig lényegében minden marad úgy, ahogyan most van.

A hat közül kettőben, a harmadikban és negyedikben találunk olyan érdemi elemeket, amelyek a „polgári” (tehát „aktív”, „önvezérlő”, „keresztény szolidáris” [és vele a neoliberális kapitalizmus és a marxi szocializmus közötti középhelyzetében osztozó „ausztro-szociáldemokrata”]) társadalom eszméjének megfeleltethetők. A többi négyben viszont több olyan elemet, amelyek szorongással tölthetnek el bennünket. Mindezekből némi ízelítőt.

A „győztes piacok” esetén valószínűleg van félnivalónk a „nyilvános ellenőrzés mögötti gazdaságtól”, úgyszintén attól, amit a forgatókönyv így jelöl: „ultraliberális eszmék erősödő elfogadása Európában, az Egyesült Államokban és másutt; az erős üzleti nyomás gyengíti a közéleti rendszereket”. A vitaanyag szerzői ebbe a klaszterbe olyan elemeket gondolnak bele, mint hogy ez ellen azért sem lennének érdemi lázongások, mert az európaiakat „lekötne saját fogyasztói ambícióik és gazdasági túlélésük gondjai”. De még olyanokat is, hogy:

„Individualista és széttöredezett társadalmak; egyes térségek és embercsoportok elhanyagolva, növekvő kriminalitás nyomán mindenáron való biztonságra törekvés.”

A „száz virág” forgatókönyvben (amely a „posztmodern” életérzésnek látszik megfelelni) ilyen „kalandos” elemek várhatók: „Az informális gazdaság és a lokális kezdeményezések felvirágzása, amelyet az új technológiák hajtanak előbbre; az európai emberek előszeretettel mikroprojektekbe fektetik erőfeszítéseiket.” Ebben pozitív elemek: „A fogyasztói társadalom vége, helyette erősödő kereslet a tudásintenzív és információs javak iránt.” De negatívok is: „Növekvő különbségek a jövedelmekben és az állami álláshelyekben. A korrupció és fehér galléros kriminalitás erősödése.” És: „A gazdaságot főleg az internet típusú önszabályozásra bízzák. A határok egyre inkább elmosódnak a szürkegazdaság és a normális üzleti élet között.”

A „felelősségben való részesedés” forgatókönyvében kockázatos körülmények között kerülhetnek túlsúlyba az üdvözlendő elemek, például az erős igény a kereszténydemokrata „szubszidiaritás” (a kompetenciák alacsonyabb szintekre való leadása) iránt. Mert az energikusan előretörő globalizáció okozta frusztrációból „egyre tornyosuló harag keletkezik a világ gazdaság fejlődési iránya és a növekvő jövedelmi egyenlőtlenségek ellen”. De ennek nyomán egy sereg kívánatos vívmány is: „Radikális reform az állami szektor minden szintjén. Olyan új elvek érvényesülése, mint a decentralizáció, az elszámolási felelősség, az átláthatóság, a hozzáférhetőség. A közszereplők inkább »képesé tevői«, mintsem »törvényhozói« szerepekben lépnek fel. Felvirágoznak az együttműködés és konszenzus-kialakítás új keretei. A regionális és országos szerződések válnak általánossá.” Sőt, ezekhez, váratlan ajándékként: „Megfékezik a munkanélküliséget (hála a helyi »foglalkoztatási szerződéseknek« és az endogén gazdasági dinamikának).” S ami már szinte túl szép, hogy igaz legyen: „Bizalom, szolidaritás és felelősségérzet mint Európa általánosan elfogadott saját értékei. A szociális védelem magas szintje; a jövedelmi és regionális szakadékok mélységének csökkenése. Az európai gazdaság jó teljesítménye. Miközben az információs technológia változatlanul virágzik.”

S mi szépet adhat még ehhez hozzá a „kreatív társadalmak” modellje? Nos, itt ilyen „még közelebről kereszténydemokrata” eszményekre találunk utalásokat: „Az európaiak erős ragaszkodása a szolidaritás elvéhez. Brüsszeltől és a többi fővárostól megkövetelik, hogy fejlesszék és valósítsák ezeket az elveket, de ellenőrizték is, hogy végre is hajtódjanak. A megvalósításuk felelőssége olyan közszereplőkre hárul, akik közelebb állnak az alapszinthez.” (Vagyis: explicit szubszidiaritást!) „Gazdasági dinamizmus. Megújuló lendület az életminőség és jó közérzet általánossá tételére. A kreativitáspotenciál egyre több térségen kívüli befektetőt vonz ide.”

Az ötödik scenárió, a „viharos szomszédságok” viszont ijesztő perspektívát vetít elénk, amelynek bizonyos elemei nem látszanak idegennek a mi realitásainktól: „Elöregedő társadalmak, amelyek ellenállnak a reformoknak. A biztonsági fenyegetések felhalmozódása az Európai Unió szomszédságában (nemzetközi bűnözés, környezetpusztítás, terrorizmus).”

Ha pedig nem sikerül a jelen trendet megtörni, mi, magyarok csak azért nem kerülhetünk az előző pontban említett „előregedés” állapotába, mert rekordot döntünk a korai halálozás terén. A „kihaló” társadalom ismerveinek viszont annál jobban megfelelnünk: a nagy halálozási rátákkal kis és tovább csökkenő születési arányszámaink járnak együtt. Nem túlzás kimondani, hogy a polgári társadalomnak épp ezen a ponton kell kezdenie az önvédelmet. Az EU-forgatókönyvekről folytatott Tudós Klub-vita leginkább előrevivő eredményének azt tartjuk, amelyre Kosáry Domokos irányította a figyelmet. Az Európai Közösségben való szereplésünk annyiban lesz sikeres, amennyiben képesek leszünk a nem mérhető dolgok, elsősorban az emberi minőség, az intellektuális és erkölcsi jellemzők vonatkozásában magasabb szintre jutni. Hosszabb távon csak ezek fejlettsége garantálja, hogy kihozzuk az új történelmi helyzetből, amit csak lehet.

Áttérve Varga Csaba „magyar alternatívájá-ra”, itt az öt szín (fekete, sötétszürke, világosszürke, kék, fehér) jegyében adott forgatókönyvek (világvége, alámerülés, libikóka, tudástársadalom, egységteremtő kor) hatalmas alternatív vízióiban állnak előttünk veszélyeink és esélyeink. Mivel ezek már többségükben közszájon forognak (különösen például a „Tudástársadalom-szenárió” főbb tételei), ezért itt csak az utolsó, legmerészebben reménykedő tételét soroljuk fel:

1. A tudástársadalom globális és regionális alapkonfliktusai magas szinten kezelhetők.
2. A földi civilizáció részben vagy egészen megoldja az alapvető ökológiai, energiaügyi, népességügyi (stb.) problémáit.
3. A tudásközpontú új életvitel széleskörűen elterjed.
4. A tudásalapú társadalom a XXI. század második felében folytatódik az emberközpontú (és tudatközpontú) világmodellben, az Egységteremtő Korban.
5. Egyesített természet-, társadalom- és valláselméletek, avagy az új filozófia kora.

Nem véletlen, hogy az „Egységteremtő kor” címzetű forgatókönyv öt tétele közül háromban explicite szerepel a „tudástársadalom” karakterisztika is. Sőt, a maradék kettő is nyíltan utal erre:

ad 2) az itt felsorolt problémák (ökológiai, energiaügyi, egészségügyi) megoldását sem várhatjuk mástól, mint döntő mértékben a tudománytól;

ad 5) itt pedig egyenesen a tudományos világnézet égisze alatt történik meg az emberiség kulturális össz hagyományának (vallásoknak, filozófiáknak) ökumenikus átmentése egy békés, intelligens, harmonikus, a valóságban sohasem látott — legfeljebb „Utópiák”-ban (= Seholföldeken) elképzelt — szuperkulturába.

(A társadalom tagjai mint a predikálandó rendszer mozgás résztvevői) Amiként fentebb átjárást találtunk két diszciplína, a stratégiatudomány és a (jövőkutatásra alkalmazott) káoszelmélet között, amikor a stratégiai reálfolyamat változékony, szeszélyes, kiszámíthatatlan („meglepetésekkel teli”) futásáról kialakított mintzbergi modellt („emergent strategy”, „adocracy”) párhuzamba hoztuk a káoszelmélet bifurkációs teorémájával, megelve ez utóbbiban egyik magyarozatát (de legalábbis más fogalmi eszköztárral való egzakt leírását) annak, hogy az akár hosszabb időn át is stabilnak, kiszámíthatónak, periodikusnak tetsző reálfolyamat (közgazdasági, szociológiai, demográfiai, ideológiai-politikai stb.) egyszerre és tartósan instabillá, áttekinthetlenné és előrejelezhetlenné (de ezzel együtt mégsem kezelhetlenné!) válik, ugyanúgy most hasonló transzgressziót kísérelünk meg az utóbbi és az úgynevezett „pragmatikus szociológia” között, amelyet Charles S. Peirce tudományelméletének alapulvételével Henrik Kreutz dolgozott ki. Erre a Szent István Terv csírájában levő Batthyány Projekt akciókutatási designjának kialakításához, illetve a káoszelméleti vívmányokkal való feldúsításához lesz szükségünk.

(A „pragmatikus szociológia” mint logikai összekötő kapocs a káoszelmélet és az akciókutatás között) A Peirce–Kreutz-féle pragmatikus szociológia tehát mind a káoszelmülethez, mind az akciókutatási metodológiához kötődő „szabad vegyértékek”-kel rendelkezik, így ezek egymáshoz való kapcsolódását is elősegítheti. Ezt a kétirányú kapcsolódást egy-egy mondatban kifejezve abban foglalhatjuk össze, hogy a pragmatikus szociológia

– egyik irányban a káoszelmülethez annyiban kötődik, hogy az általa vizsgált nemlineáris rendszerek viselkedésében várható, de előrejelezhetetlen bifurkációnak, illetve az egyes „attraktorok” és „attraktorpárok” érvényre jutásának tartalmi megmagyarázásához praemissa maiorokat szolgáltat,

– másfelől pedig az akciókutatáshoz annyiban, hogy a kutatás kiteljesedett, csorbítatlan outputjául csupán a már felszólító módban megfogalmazott eredményeket ismeri el. Az alábbiakban a pragmatikus szociológiának ezt a két tulajdonságát bontjuk ki és hozzuk kapcsolatba az instabilitásban megjelenő bifurkációkkal, illetve az akciókutatási paradigmának a hagyományos szociológiai kutatáshoz viszonyított többletével.

(A „retrodukciónak” mint a pragmatikus szociológia következtetési módja) Az „abdukciónak” is nevezett retroduktív kutatási logika újdonsága és jobb hatásfoka mind az induktív, mind a deduktív következtetési módokhoz képest abban áll, hogy míg

– ezek közül az első a gyakorlatilag mindig csupán részleges empiriából általában elégtelen valószínűséggel állít elő más területekre is érvényesen átvihető tételeket,

– a második alkalmazása viszont azzal a veszéllyel jár, hogy külön bizonyítás hiányában könnyen tévedhetünk annak a magasabb szabálynak, törvényszerűségnek a kiválasztásában, amivel az általunk megfigyelt összefüggést magyarázni akarjuk,

addig ez a szellemes és realista új módszer

– a kutatásban megfigyelt és összegyűjtött tényekhez mint feltételezett következményekhez („...akkor!”)

– olyan törvényszerűséget, elméleti modellt („ha... akkor...”) kerestet meg és hipotetikusán alkalmaztat a kutatóval, aki az észleléseit utólag képes lesz összefüggő elméleti keretbe integrálni,

– s az észlelt tényeket ennek a törvényszerűségnek a révén képes lesz hipotetikusán visszavezetni a látens előzményekre („ha...”).

A retrodukciónak tehát nem az általános törvényt akarja újraigazolni, mint az indukciónak, hanem csak annak hipotetikus állítására szorítkozik, hogy a megfigyelt eset egyik vagy másik érvényesnek tartott törvényszerűség, magyarázó modell alá sorolható. Ez a pusztán hipotetikus és ezért még felülvizsgálatra és változtatásra nyitott „alásorolás” olyan előnnyel jár, hogy nem juttatja nyugvópontra a vizsgálódást azzal, hogy — amiként a hagyományos induktív vagy deduktív kutatások — egy közkeletű bölcsesség újraigazolására vállalkozik. Bár a lazarsfeldi példa Kreutz általi kritikai elemzése is jól mutatja, hogy milyen számottevő módszertani előnyöket várhatunk a retroduktív kutatási logikától, célszerű egy hazai példával is illusztrálnunk ennek bevilágító erejét. Ez pedig az 1990-es taxisblokádnak Kreutz által adott elemzése. A magyar származású kiváló nürnbergi szociológus ugyanis épp Magyarországon járt a taxisblokádnak napjaiban, így esettanulmányoszerű közvetlenséggel „részt vevő megfigyelőként” (értsd a taxisblokádnak egyik megdöbbent külföldi áldozataként, de a pragmatikus szociológia abduktív logikával felvértezett kutatójaként is) olyan kulcsot talált az országos megmozdulás rejtett mechanizmusához, amely számára — és a nyomós érveivel meggyőzött német és magyar szociológusok, illetve a művelt nagyközönség számára is — deszifrázó erejűnek bizonyult az egész kelet-európai (felemás) rendszerváltozás megértéséhez.

A trójai faló metaforának filológiaiilag nagyobb részletezettségű elénk állítása (egyéni és kollektív szereplők agresszor és áldozat szerepekben, kiinduló helyzet és komplex szimbólum rendszerelemeivel) egy olyan társadalmi csapda manifeszt és latens (színtér és kulisszák mögöttség) elemeivel arra utal, hogy amiként a görögök épp a végleges elvonulásuk látványos és hangsúlyos szimbólumaként beállított szerkezetet használták fel maradásuk és győzelmük eszközeül, ugyanúgy: a kommunisták presztrojkája és a magyar változat látványos és fondorlatos hatalomátadása lett a hatalomátmentés leghatékonyabb instrumentuma. A taxisbloká is — mint egy anti-'56 — ennek a manifeszt színtéren spontánnak tetsző, de valójában kulisszák mögül vezérelt eseményhálózatnak egy fejlett szociológiai metódussal leleplezett szála. Metodológiai dolgozatunkban nagy lélegzetű tanulmányából csak egy retroduktív szillogizmust mutatunk be, amelyhez az empíriát (a megfigyelt tényeket) a szerző közvetlen helyzetátélése szolgáltatta.

Akkor!:

(az észlelt tény)

(logikai státusa: conclusio)

Október 23-án este nem volt taxi a Keleti pályaudvarnál

Ha... Akkor:

(a magyarázó törvényszerűség)

(logikai státusa: praemissa maior)

Ha egy országos akció sikeres akar lenni, legalább csoportokban való megbeszélésekkel elő kell készíteni.

Ha:

(a magyarázó tényező)

(logikai státusa: praemissa minor)

Október 23-án este az október 25-ei blokádot készítették elő.

Miután pedig most már két példán (egy amerikain és egy magyaron) láttuk, pontosan mit is értsünk azon, hogy a pragmatikus szociológia metodológiai eszköztárában olyan módszerek vannak, amelyekkel specifikus tartalmi magyarázatot adhatunk a káoszelméletben felfedezett és nyilvántartott aspecifikus formai jelenségekre — nevezetesen az instabil állapotokban bekövetkező bifurkációkra, fellépő attaktórpárosokra, enyhébben vagy drasztikusan szétfutó trajektóriákra stb. —, közelebről megvizsgálhatjuk, hogy ez az újabb transzgresszió e két tudományos diszciplína között ebben a vonatkozásban megengedhető-e, vagy logikai ellentmondást tartalmaz.

Már a stratégiatudomány és a káoszelmélet közötti kategóriakölcsönzés is felébreszthette az enyhe gyanút, hogy talán mégsem teljesen logikus az, amit csinálunk, nevezetesen, hogy a mintzbergi „emergent strategy”-koncepció lényegi elemeit alkotó előreláthatatlan, szeszélyesen egymásba tűnő képződmények (szívárgás, radar, fókusz), amelyek ugyan formailag tökéletesen kielégítik az instabil állapot kaotikus szakaszának kritériumait, a stratégiakutatónál nem ilyen titokzatos „pillangóhatás”-ból, hanem nagyon is földhözragadt sztrategológiai tényezőkből nyernek magyarázatot (Mintzbergnél például épp a hetes listánkban első helyen nyilvántartott stratégiaelmélet az erőforrásokból kiinduló tényezőrepertoárjából, amikor szerzőnk arra utal, hogy egy szívárgó stratégiaelem [például filmtéma] hirtelen megduzzadhat egy felbukkant tehetség munkába állásának hatására). Az „enyhe gyanú” a logikai elmosódottságra felerősödik a káoszelmélet megfoghatatlan eredetű „pillangóhatásai” és a pragmatikus szociológia magyarázómodell-váltogatásai összehozásának esetében. De egy feloldásirányúnak látszó logikai eszköz egyidejű megjelenésével is, amelyet épp a pragmatikus szociológia kínál fel. Itt ugyanis explicitté válik az a kutatási gyakorlatban hallgatólagosan jelen levő művelet, hogy ha kétség merül fel az adott magyarázó modell relevanciája iránt, akkor explicit módon kicserélhetjük az adott

helyzethez amúgy is csak hipotetikusán hozzárendelt magyarázó modellt. A taxisblokádos magyar példában az akkori kormány politikai ellenfelei nyilván ragaszkodtak az országos megmozdulás '56-ra emlékeztető spontán jellegéhez – ha úgy tetszik: „tisztító káosz” státusához. (Ahhoz a státushoz egyébként, amelyet három évtizedes elvitatás után csak a Grósz Károly amerikai útja alatt megtenni merészelt Pozsgay-bejelentés — „népfelkelés volt” — adott vissza magának az '56-os forradalomnak és szabadságharcnak is!)

Annyi tanulságot mindenesetre ezekből a példákból és megfontolásokból levonhatunk, hogy — függetlenül az alaposabb tudománylogikai vizsgálódás eredményétől — a kutatói praxisban jogos, mert ténylegesen gyakorolt az a „fogás”, hogy egy kauzálstrukturális hálózatban egy átfogóbb és általánosabb (specifikus) modellben megtúrunk, sőt, ápolunk olyan „közép-hatósugarú” („middle range” [Merton]) teorémákat is, amelyek közvetlenebb evidenciákat nyújtanak számunkra az illető jelenség megértéséhez. Ilyen konkrétabb, specifikusabb belátások tekintélyes számát és súlyát várjuk az implicit nemzetstratégia explicit nemzetpolitikává alakításának feladatkörében a társadalom tagjait a releváns folyamatba jó hatásfokkal bevonó akciókutatástól.

(A tudományos teljesítménynek el kell jutni a felszólító módig) Ez a Peirce–Kreutz-féle „pragmatikus szociológia” második, számunkra releváns — mert metodológiai megfontolásaink láncoltatát egységes modellbe rendezni segítő — teorémája.

„Pragmatizmusunk szerint minden kijelentő módban megfogalmazható elméleti ítélet a gondolkodásnak még csupán homályos, tisztázatlan formája, amelynek egyetlen jelentősége — ha van neki ilyen egyáltalán — abban a tendenciában nyugszik, hogy meg tud erősíteni egy gyakorlati maximát (életelvet, cselekvési vezérfonalat), amelyet felszólító módban álló utómondattal rendelkező feltételes mondattal fejezhetünk ki.”

Az eme maximát könyve mottójául választó Kreutzot a nagy amerikai filozófus által említett három igemód (indicativus, conjunctivus, imperativus) közül összetettebb logikai képletében a középső, a feltételes mód érdekelte leginkább, mint amely főszerepet játszott a Peirce-féle tudományelmélet szóban forgó központi képletét adó abduktív vagy retroduktív következtetési formulában. Minket azonban itt már egyszerűbben csupán az a parancsoló, (vagy enyhébb változatában még inkább: felszólító) mód érdekel, amelyet a pragmatikus szociológiának ama célposztulátuma hoz be a képbe, miszerint „csonka minden kutatási eredmény, amely nem torkollik gyakorlati irányú, vagyis reális teendőkre vonatkozó megfontolásokba”.

Ezek egyfelől makroszinten a „stratégiai folyamat”, ahol a legnagyobb szemléleti újdonság az „implicit stratégia” vállalati szinten kipróbált és bevált fogalmi megoperatív eszközének analóg átvitele országos (magyar vonatkozásban: nemzeti) léptékbe, másfelől mikroszinten az „akciókutatási folyamatmodell” kategóriája. Miután az előbbiről két fejezettel előbb elmondtuk azt, amit a makroléptékű stratégia természetrajzáról eddig összegyűjtöttünk, s az utóbbi felfezetéséhez is munkába állítottuk a pragmatikus szociológia egyik teorémáját, ideje, hogy ez utóbbi másik teorémájának — a tudományos vizsgálódás „felszólító mód”-ba: gyakorlati feladatokba való torkollása követelményének — emlékeztetbe idézésével közvetlenül megalapozzuk a Batthyány Projekt mikrostratégiáját. Pontosabban ennek egyik kötelező jellemzőjét: azt, hogy sajátos bizalmi viszonyba kerüljön a társadalom tagjaival, akik a kutatásnak nemcsak tárgyai, hanem legalább annyira alanyai is, mint maguk a kutatók, sőt, annak az implicit nemzetstratégiának valódi gazdáik, amelyek explicit nemzetpolitikává alakításában hozzájuk képest a projekt akciókutatói csupán ad hoc kisegítők.

(Akciókutatás a stratégiai folyamatban) Már a László Ervintől idézett mottónk is felhívja a figyelmet arra, hogy a jövő uralásának sine qua nonja az, hogy kutatói, modellezői, alakítói azonosak legyenek ennek megélőivel. Ez pedig nem más, mint a

menedzsmenttudományokból a szociológiába átkerült akciókutatás képlete, amely feloldja („ellégiesíti”) a hagyományos határvonalat a kutatók és kutatók között. Ezért fontos, hogy minél hitelesebb és korszerűbb irányelveket tudjunk ennek lényegéről felvonultatni. A szakirodalmi aktualizálást legcélszerűbben internetforrásból, az érdemi elmélyítést és programozó kiszemelést viszont egy több évtized óta forgatott auktorunk — Heinz Moser — jelen témánkra alkalmazott kutatási eredményeivel „diskurzusban” ejtjük meg. Saját, több évtizedes akciókutatási praxisunknak ő az egyik fő szakirodalmi „konzulense”. Ugyanakkor bizonyos új szerzők (például Bob Dick és Pam Swepson vagy Yoland Wadsworth) szempontjai számottevően frissítették — s bevetéskor remélhetően hatékonyítják is — a kipróbált metodológia törzsét.

Itt egy olyan, internetszembesítésekben általunk összeszerkesztett kvázivitéval, kvázi-Delphi tanácskozással kezdjük az áttekintést, amely „eszmecsere” az akciókutatási paradigma tudományos státusának alapkérdésére irányul. Egyfelől Dick és Swepson koncepcióját vázoljuk, amely töprengően elidőzik az itt adódó problémáknál, másfelől Yoland Wadsworthét, aki viszont merész paradigmaváltással megpróbál felülkerekedni az adódható kételyeken. A Dick–Swepson szerzőpáros elismeri (sőt, beismeri): „akik úgy gondolják, hogy az akciókutatás nem tudomány, rá tudnak mutatni számos olyan mozzanatra, amelyben ez valóban különbözik néhány tudományos paradigmától”, s bár maguk e kételkedőkkel szemben állást foglalnak az akciókutatás tudományos státusa mellett, a felsorolt „tudománytalansági” érveket nem cáfolják, sőt, szellemes módon „ki is magyarázzák”. Például elismerik, hogy „az akciókutatás általában nem képes változók között felállított ok-okozati magyarázatokra, de ők is látják, hogy ha több részleges érvényű akciókutatási eredmény összecseng, akkor ez egyfajta kváziáltalánosításra is feljogosíthat bennünket.

A Dick–Swepson szerzőpáros végül voltaképp nem az akciókutatást emeli fel a társadalomtudomány rangjára, hanem lefelé nivellálva, a társadalomtudomány tudományjellegét kérdőjelezi meg. Arra a maguknak feltett kérdésre ugyanis, hogy „Vajon a társadalomtudomány valóban tudomány-e?”, egyikük így válaszol:

„Nem is tudom. Vegyük annak? Attól függ, hogyan definiáljátok a tudományt, s mit foglaltok a társadalomtudomány kategóriájába. Ez tipikusan definíciós probléma. Elismerem a definíciók létjogosultságát, de nem a definíciókról folytatott vitákét. Számomra az akciókutatás hasznos az olyan helyzetekben, ahol más paradigmák kevésbé eredményesen működnek. Ez működik. És nem is igazán érdekel, hogy amit csinálok, tudomány-e vagy sem.”

Figyelemre méltó az a megidézett „ellenzők” szájába adott kifogásuk is, hogy az akciókutatás már azért sem lehet igazi tudomány, mert nem törekszik arra a távolságtartásra a kutatók és a kutatás tárgyát képezők között, amely az objektív tudomány eszményének egyik sarkalatos pontja. Ez azért súlyos tétel, mert az akciókutatás feltalálója és mindmáig legnagyobb klasszikusa, Kurt Lewin éppen ebben látja az akciókutatás specifikumát: nem tekinti tárgyának kutatási alanyait, hanem partnerséget ajánl fel nekik.

Nos, a másik internetes partnerünk, Yoland Wadsworth ugyanezzel a problémakörrel vívódva homlokegyenest ellenkező megoldáshoz jut. Épp azt a mozzanatot, hogy az akciókutatásban elvész a társadalomtudomány a kutatás tárgya és végrehajtó alanya között, amely mint objektivitás, a tudományosság sine qua nonja, veszi tüzetesebb vizsgálat alá.

Először is emlékeztet arra, hogy itt nem kettő, hanem valójában négy instanciáról van szó:

- I) van[nak] a kutató[k] (the researcher[s]),
- II) a kutatók (the researched),
- III) a kritikus referenciacsoport (the researched for — in the sense of having the problem the research is to resolve),
- IV) a megrendelő-k-szponzorok (the researched for — in the sense that they may benefit from better information about the situation).

Tehát az „akik kutatnak” (I) és az „akiket kutatnak” (II) társaságát még egy harmadik, a tudomány intézményesülésével és társadalmiasulásával párhuzamosan egyre nagyobb súlyú kategóriával toldja meg: az „akik számára kutatnak” körével, amely kör maga is kétfelé osztódik. A nemesen ambiciózus kutató egyfelől — és talán mindenekelőtt — saját tudományágának a problémakört vele párhuzamosan kutató tudományos közössége (III) számára kutat, amely „láthatatlan kollégium”-ként gyakorol „felügyelet”-et a hozzá tartozók színvonalán, alaposságán, innovatív erején (egyszóval: tudományos értékein), s ezt titokzatosságszámba menő biztonsággal teszi, nemritkán az intézményalapú hierarchizálással szemben. Másfelől természetesen megrendelőjének, szponzorának hoz napvilágra olyan latens összefüggéseket, amelyek e kutatás nélkül nem lettek volna hozzáférhetőek (IV).

De itt jön Wadworth meglepő — és egy új paradigma beköszöntésének kijáró dramaturgiával tett — bejelentése, amely bátran új — nem éppen pozitív — színben tünteti fel a hagyományosan dogmának tartott „distancia”-követelményt:

„Itt be kell jelentenem egy fontos tételt — írja. — Hosszú évekre visszanyúló megfigyelésem: ahol ezek a felek, tehát (I), (II), (III) és (IV) nagyobb distanciában állnak egymástól és a kutatás folyamatába való involválódástól, ott zavarok keletkeznek! ... A részvételi akciókutatásban viszont mind a négy fél átfedheti egymást, oly mértékben, amennyire a kutatás célja engedi.”

Ami miatt ezt az ismerős problémahelyzetet itt felidéztük, az annak kimutatása, hogy a kutatási felek (vagy „instanciák”) közötti jó kommunikáció — amely nyilvánvalóan elengedhetetlen a kutatási eredmények jó hasznosításához — az eredmények „holt papíron” való átnyújtásánál ezek szemtől szembe történő vagy kiscsoportos megvitatása formájában jöhet biztosabban létre.

„Ezért is vannak divatban az úgynevezett akciókutatási tréningek, hogy a kutatási eredményeket ezek fogadóival — vagyis az akció felelőseivel — közösen megvitatva, együttesen munkálják ki a lehetséges intézkedési alternatívákat. Hiszen a »holt papíron« való átadás tényleg épp életszerűségétől és így valódi hatóerejétől fosztja meg a kutatási eredmények summázatát.”

Ez a mozzanat átvezet az akciókutatásban születő bizalom és a „problematizálás” biztonsága témaköréhez. Az akciókutatás ugyanis a projektben részt vevő feleket a jó kommunikáció révén olyan szilárd bizalomhoz segíti hozzá egymás (és a közös projekt hasznossága, valamint megvalósíthatósága) iránt, amely elbírja a „problematizálás”-nak nevezett akciókutatási művelet stresszét, ideértve esetenként a problémákat „házunk táján” felkavaró rendszerdiagnózist is. Ezzel kapcsolatban Mosernél ezt olvassuk:

„A társadalomtudományok nem úgy működnek, hogy a tudós »derült égből« egyszer csak egy problémát felfedez, amelyet aztán a nyilvánosság elé tár, s hozzá megoldásokat javasol.

Inkább úgy, hogy ezt megelőzi egy társadalmi problematizálás. Csak miután már egy ilyen jelen van, képes a tudomány azt magához ölelni, elmélyíteni és új összefüggésekbe helyezni. Ez játszódott le például az 1960-as évek közoktatásügyi vitáiban, ahol a neveléstudomány komoly, alapos akciókutatásai indultak el a homályosan érzett probléma tisztázása, elmélyítése és akciótervekbe történő kifuttatása irányába. Még beszédesebb a Római Klub környezettudatosítási programja, amely csak akkor érhetett el igazi eredményeket, amikor a társadalomban, illetve a gazdaságban megjelent az a problémaérzet, amely az 1960-as évek zavartalan növekedési szakaszában még nem volt jelen.”

Moser idevágó gondolatainak lényegét abban látjuk, hogy az akciókutatást olyan koalíciónak fogja fel, amely egyedül képes sanszot adni a tudománynak eredményes, átütő erejű szereplésre, de már működése feltételeinek, sőt, egy közös témaválasztásnak biztosítására is. Ez döntő fontosságú a Mintzberg-koncepció mind makro-, mind mikroszintű érvényesítésénél. A kérdés csak az — és itt léphetünk előbbre a Moserrel való diskurzusban —, hogy az akciókutató kikkel köti meg ezt a már csírájában (vagyis a kutatás tematizálásnál)

is elengedhetetlen koalíciót. A komplex társadalmi jelenségek ugyanis más-más erők szempontjából más-más pontjaikon problematikusak. A társadalmi aktorokban meglevő „problematizálás” homályos érzései így a tudomány közbejötté nélkül még gyakran iránytalanok és könnyen félreorientálhatók. Hogy tehát a tudomány milyen intézményi erőkkel köt koalíciót, ebben neki magának is szuverén döntési alkalma nyílik, éppúgy mint a szponzornak, illetve megrendelőnek abban, hogy milyen akciókutató erőkkel fog össze. Tehát a választás kölcsönös, s egymással komplementer erőforrások összeillesztésére irányul, ahol a horizonton megjelenik az az instancia (például ellenkoalíció), amelynek ellenében egy önmagán belül konzonzáns stratégia akciókutatói műveletei kibontakoznak.

Mivel bő fél évszázados tapasztalatai szerint az akciókutatás is „stratégiai folyamat”, ebben is több szakaszt kell kifejleszteni, s főleg a későbbi ciklusokban nagyobb súllyal kell bevonnai a politikacsinálók, illetve ezek közvetlen szakértőinek aktuális igényfoglaló részvételét is. Itt azt kell szabatos, tárgyilagossággal ellenőrizni, hogy a felvételek visszacsatolt és tovább elemzett eredményadatai mennyire bizonyultak vagy nem bizonyultak az ő számukra is használhatóknak intézkedési, törvény-előkészítési, intézményfejlesztési terveikhez. A vállalkozás realitása nagymértékben múlik az eszközök, erőforrások, intézményi, üzleti és civil támogató rendszerek („system support”) kialakításán, illetve aktivizálásán. Ennek csírájában található például az összefogásra képes és hajlandó kollegák, illetve referenciacsoport („peer counseling”, hálózatépítés) esetén, amikor többen próbálkoznak hasonló vagy összehangolható célokkal. De ebbe a kategóriába sorolhatók a többmenetes tréningorozat főleg későbbi, monitorozó, illetve hatásmérő moduljai, újraorientáló és/vagy energiatöltő „mikrokozmoszai”, majd kváziintézményesült követési programjai.

(Ki kontrollálja az implicit stratégia explicit politikává alakítását?) Közelebről és aktuálisan itt az látszik megfontolandónak a nemzetstratégia fejlesztésében részt vállalók számára, hogy az eddigi gyakorlatnál valószínűleg sokkal jobban előtérbe kellene helyezni és intézményi keretekben is kultiválni az ország aktuálpolitikai célkitűzések felett álló „implicit nemzetstratégiáját”.

Mivel jelenlegi politikai rendszertípusunkban nincs felsőház (sem dinasztikus uralkodó), valószínűleg előbb-utóbb célirányos lenne egyfelől a köztársasági elnök, másfelől az alkotmánybíróság mint legfelsőbb, megfellebbezhetetlen tekintélyek égisze alatt adni közre egy olyan — az alkotmány autoritása közelébe emelkedő — Kárpát-medencei magyar nemzetstratégiát, amely — az alkotmány szilárd, de értelemszerűen statikus szerkezetével szemben — dinamikus alaprogramul szolgálhatna az „emelkedő nemzet” számára. Itt tehát legyen szabad felvetnünk egy előzetes — minden konzultáció előtti, ezért csupán vitapontstátusú — elképzelést arról, miképp is lehetne például ezt az „implicit nemzetstratégiai folyamatot” egyfelől valamiféle intézményesítéssel jobb helyzetbe hozni, másfelől karizmatikus erővel, de nem kevésbé korszerű tudományos instrumentáriummal is feltölteni illetve felszerelni.

A nemzetstratégia őrzésére, ápolására és fejlesztésére — mint a római Vesta-templom tüzeinek őrzésére és élesztésére — a legfőbb közjogi méltóságok égisze alatt létre lehetne hozni egy olyan intézményt, amely például

- egyfelől állandó tagokként a Szent Koronát őrző testület tagjaiból (és/vagy a Corvin-lánc viselőiből),
- másfelől rotálás szerint az anyaországi és a határon túli magyarság, valamint a hazai kisebbségek küldötteiből, továbbá a tudományos és a kulturális élet alkotó személyiségeiből, a történelmi egyházak és a negyedik parlamenti ciklustól energiával különösen feltöltődni látszó civil szféra legitim képviselőiből, illetve kiválóságaiból tevődne össze,

– akikhez harmadfelől operatív bevethető humán erőforrásaként olyan szakértői közösséget és/vagy projektszervezetet lehetne munkába állítani (például az előző kormányzat Országimázs Központjához vagy a Millenáris Kormánybiztossághoz hasonló szervezetek kebelében, illetőleg az olyan egyesületekhez csatlakoztatva, mint a Professzorok Batthyány Köre, de mátrixszerűen az illetékes minisztériumok, illetve tudományos grémiumok (MTA, esetleg egyetemek) adminisztratív segítségével és szakmai felügyeletével is, s mindezek és a társadalom támogatását élvezve), amely ennek a Vesta-tűzként ápolta nemzetstratégiának a konkrét akciókutatási és akciótervjavaslat-kialakítási feladatait végezné.

E stratégiaápoló és -fejlesztő komplex testület munkájának eredményfolyamatát éves metszetekben közzé kellene tenni, ahol súlyt kapna az aktuális év központi témája az ilyen témák élő láncolatába szervesülve, de ugyanígy „vándorolhatna” a súlypont az egyes bel- és párhuzamosan külhoni régiók között is, folyvást vezéreltetve a nemzetstratégia orientáló egységes perspektívája által, ahogy a nemzet területi egészének a millenniumi zászlók és a déli harangzúgás vándoroltató bejárásával történt átítatása a kulturális örökség érzületével már sikeres összefogó szellemiséget bontakoztatott ki.